

УДК 340.15:94(4) "16/17"

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-4.2>

П. М. Кулаковський, доктор історичних наук,
професор кафедри регіональних студій
Національного університету «Острозька академія»

ЛЕННЕ ПРАВО ЯК СКЛАДНИК ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (XVI–XVIII СТ.)

Стаття присвячена аналізу ленних відносин як елементу державного устрою та зовнішньополітичних відносин Польського королівства, а з 1569 р. Речі Посполитої в Ранній Новий час (XVI–XVIII ст.). Розглядаються три групи ленно залежних від Польщі держав (квазідержав, територій). Перша група (Молдавське, Пруське князівства) вирізнялася тим, що ленні взаємовідносини були встановлені на обопільно вигідних умовах. У подальшому ці відносини розвивалися у напрямку розширення прав васала й звууження – сюзерена. Друга група (Мазовецьке, Освенцімсько-Заторське князівства) характеризувалася поступовим посиленням ленної залежності аж до факту включення їх до складу Польського королівства / Речі Посполитої на правах типових територіально-адміністративних одиниць зі збереженням (як правило, тимчасовим) правових і діловодних відмінностей. Деякі з ленних володінь Польсько-Литовської держави, як Князівство Курляндії і Семігалії, займали посереднє місце між першою і другою групою. Такі лени формально до кінця існування Речі Посполитої залишалися в її складі, але фактично зберігали всі свої особливі риси устрою й поступово переходили під контроль сусідніх «великих» держав. Третю групу в статті названо гібридними ленами (Смоленщина та Сіверщина), оскільки адміністративно їх максимально адаптували до устрою Речі Посполитої, тоді як у їх внутрішній організації повністю домінувало класичне ленне право. Здається, що метою їх створення стала необхідність територіального підкріплення статусу королеви Владислава Вази як московського царя. Встановлено, що у XVIII ст. ленні відносини Варшави й юридично залежних територій втратили фактичний зміст, а ігнорування польсько-литовського суверенітету доповнювався втручанням сусідніх держав у внутрішні справи Речі Посполитої. І в розвитку цього процесу ленні території виявилися першочерговими жертвами.

Ключові слова: лен, ленні відносини, Ранній Новий час, Польське королівство, державний устрій.

P. M. Kulakovskiy. Feudal law as a component of the state system of Central and Eastern Europe (XVI–XVIII centuries)

The article is devoted to the analysis of feudal relations as an element of the state system and foreign policy relations of the Kingdom of Poland, and since 1569 of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Early Modern period (XVI–XVIII centuries). There are three groups, which are considered fiefs superior to the Polish state (quasi-states, territories). The first group (Moldavia, the Duchy of Prussia) was distinguished by the fact that these relations were established on mutually beneficial terms. In the future, these relations developed in the direction of expanding the rights of the vassal and narrowing the rights of the suzerain. The second group (the Duchy of Masovia, Oświęcim (Auschwitz) principality) was characterized by a gradual increase in feudal dependence up to the fact of their inclusion in the Polish Kingdom / Polish-Lithuanian Commonwealth as typical territorial-administrative units with the preservation of (usually temporary) legal and administrative differences. Some of the feudal possessions of the Polish-Lithuanian state, such as the Duchy of Courland and Semigallia, occupied a middle ground between the first and second groups. Such fiefs formally remained in the Polish-Lithuanian Commonwealth until the end of its existence, but in fact, retained all their special features of the system and gradually came under the control of neighboring "great" states. The third group in the article is called hybrid fiefs (Smolensk region, Siversk region) because they were administratively adapted to the structure of the Polish-Lithuanian Commonwealth, while their internal organization was completely dominated by classical feudal law. It seems that the purpose of their creation was the need for territorial reinforcement of the status of King Władysław Waza as the tsar of Moscow. It has been established that in the eighteenth century, feudal relations between Warsaw and the legally dependent territories lost their actual content, and the disregard of the Polish-Lithuanian sovereignty was complemented by the interference of the neighboring states in the internal affairs of the Polish-Lithuanian Commonwealth. And in the development of this process, the feudal territories became the primary victims.

Key words: fief, feudal relations, the Early Modern period, the Kingdom of Poland, the state system.

Постановка проблеми. У Ранній Новий час Центрально-Східна Європа більшою мірою охоплювалася державним кордонами Речі Посполитої. З усіх флангів Польсько-Литовська держава оточувалася регіональними акторами: з півночі – Шведським королівством, з півдня – Османською імперією; на сході посилювалося Московське царство; на заході – знаходилася децентралізована Священна Римська імперія німецької нації, яка об'єктивно (повністю чи частинами) відносилася до основних європейських політичних гравців.

Середньовічна європейська концепція влади відносила до повноцінних державних суверенів лише імператора та королів. Московський цар вважався наступником візантійського імператора й тому його суверенність в європейських столицях не піддавалася сумніву. Турецький султан, який також вважав себе наступником імператорів Східної Римської імперії (Візантії), представляв ворожу християнству ісламську

© П. М. Кулаковський, 2022

традицію, але реальний потенціал цієї держави змушував рахуватися зі Стамбулом правителів більшості країн Європи. Очільники державних утворень, які не мали королівського титулу (за виключенням багатих північноіталійських республік), шукали протекції у більш потужних монархів, що могли забезпечити їм протекцію й достатній ступінь безпеки. Таку можливість відкривало ленне право.

Єдиною державою, що в Ранній Новий період у Центрально-Східній Європі очолювалася королем, залишалася Річ Посполита. Це відкривало Польсько-Литовській державі можливість як розширювати свою територію, так і отримувати в окремих напрямках союзників. Одним з інструментаріїв розширення власної сфери впливу було ленне право. Останнє сформувалося як право, що врегулювало стосунки між сюзереном і васалами, визначало права й обов'язки сторін, насамперед у земельній і військовій сферах. Поступово ленне право стало публічно-правовим інструментом. Значного поширення воно набуло в державах зі складним державним устроєм, зокрема у Священній Римській імперії. До таких країн, хоч і меншою мірою, відносилося Польське королівство, яке стало з 1569 р. однією з частин Речі Посполитої. Створення ленів було одним з механізмів розширення території Польського королівства чи формування зовнішнього пасу безпеки. Іншими складниками цього процесу стали створення уній (інакше союзів) та приєднання територій (інкорпорації). Все це, але не повністю відображалося в титулатурі польських монархів. Встановлення ленних відносин фіксувалося укладенням відповідних двохсторонніх договорів (трактатів), що закріплювалися, як правило, сеймовими конституціями. Роль королів у регулюванні цих відносин змінилася після вигнання династії Ягеллонів і впровадження елекційності (виборності) трону. Видання Генрикових артикулів у 1573 р. змінили статус короля як зверхника ленних стосунків у публічно-правовій сфері. У подальшому будь-які зміни цих відносин були неможливими без затвердження з боку парламенту – сейму. Завершення Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.) й створення Вестфальської системи міжнародних відносин сприяли трансформації ленних відносин між державними чи квазідержавними суб'єктами в значною мірою теоретичний елемент міжнародного (європейського) права. Ленна залежність продовжувала зберігатися на рівні договорів, але на практиці ці договори не виконувалися і це мало цікавило регіональні держави, які посилювалися в цей період і фактично включили до своєї державної території чи контролювали лени, підпорядковані де-юре іншим суверенам [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можна говорити про докладне вивчення окремих аспектів проблеми. Ленні стосунки Польського королівства / Речі Посполитої з Молдавією вивчали, зокрема, польська дослідниця Ілона Чаманська та румунський вчений Крістіан Бобіческу. Значно більшу увагу вчених привернули відносини між Пруським князівством і Польсько-Литовською державою. У контексті встановлення й вивчення ленної залежності Пруссії вагомий внесок належить як польським (Адам Ветулані, Януш Маллек та ін.), так і німецьким (Стефан Долезел та ін.) дослідникам. Динаміка стосунків з Польським королівством округів Лемборка й Битова перебувала в центрі уваги таких вчених, як Войцех Костусь і Анна Камінська-Ліндерська. Статус Курляндії й Семігалії аналізувався в працях Маріуша Бальцера, Богуслава Дибаса, німецького дослідника Ервіна Оберляндера. Освенцімсько-Заторське князівство досліджувалося, серед інших вчених, Маріанем Птакем і Марекком Ференцом, а устрій Мазовецького князівства та його інтеграція в Польське королівство дочекалися цілого ряду вартісних робіт, зокрема Еви Малечиньської і Станіслава Руссоцького. Питання ролі монарха у цих відносинах останнім часом простежив Даріуш Макілла. Однак, в цілому компаративна історія ленно залежних від Польщі територій протягом Раннього Нового часу залишається недостатньо вивченою.

Метою цієї статті є типологізація моделей ленних стосунків між сюзереном на прикладі польського короля й васалами, які визнавали свою залежність від нього, вплив цих відносин на державний устрій Речі Посполитої – ключової в Ранній Новий час країни Центрально-Східної Європи.

Результати. У цілому, можна виділити три групи територіальних ленників Польської та Польсько-Литовської держави. Перша група була представлена доволі самостійними державами (Молдавське та Пруське князівство). Їх ленна залежність від Польського королівства (далі Речі Посполитої) виникла як результат обопільної вигоди, еволюціонувала в сторону розширення прав васала й звуження прав сюзерена, завершилася ліквідацією залежності внаслідок втручання третьої державної сторони.

Друга група представлена ленами, які поступово були інтегровані до території Польського королівства. Вони могли зберігати особливості права, діловодства, адміністративної і судової систем, але їх повне підпорядкування провідним державним інститутам (королю, сейму) не підлягало сумніву.

Зрештою, до третьої групи слід віднести гібридні лени, які сейм надавав представникам правлячої династії тимчасово для досягнення задекларованих зовнішньополітичних цілей. Такий лен відіграв роль своєрідного плацдарму реалізації мети – приєднання нових територій до Речі Посполитої.

Перша група, як вже відзначалося, була представлена з міжнародно-правової точки зору незалежними державами – Молдавським і Пруським князівствами. Молдавське князівство з 1387 р. стало леном Королівства, коли господар Петру Мушат склав присягу королю Владиславові II Ягеллу. Мушат надав польському монарху позичку під заставу Покуття. Ця ленна залежність була відносною – вже той само Петру Мушат активно балансував між Польщею, Угорщиною і Портою, виграючи для свого Князівства кращі тактичні умови [25, s. 34–35]. Ленна залежність Князівства від Королівства тривала лише до 1497 р., коли протектором

Молдови стала Порта [5, s. 149–157], а спроби кінця XVI – початку XVII ст. відновити правовий статус кінця XIV ст. завершилися невдачею [3, s. 220]. Ленна плата при цьому не була стабільною. Відомо, що на початку XVII ст., коли йшлося про тимчасове відновлення залежності Молдови від Варшави він складав в середньому 40 тис. червоних золотих. Річпосполитська сторона виступала гарантом безпеки, у зв'язку з чим на території Князівства мали розміститися польські гарнізони [2, s. 211–212]. Таким чином, стосунки з Молдавським князівством для Польського королівства не оформилися в повноцінний лен. У цьому регіоні Варшава зустріла значно потужнішого суперника – Османську імперію, яка цю боротьбу за Наддунайське князівство виграла.

Деяко інакше склалася доля іншого ленного державного утворення, залежного від Польської Корони – Князівської Пруссії. Потерпівши поразки у ряді протистоянь з Короною Тевтонський орден, змушений був шукати новий баланс між регіональними гравцями. Великий магістр ордену (з 1511 р.) Альбрехт Гогенцолерн згодом прийняв лютеранство, що означало розрив з папством. Останнє через Лівонський орден намагалася тиснути на Пруссію. Священна Римська імперія, де розгорталася масштабна боротьба з протестантизмом, не могла надати підтримки Альбрехту, а в 1532 р. оголосила його навіть банітом, тобто позбавила громадянських прав. Опинившись у таких складних зовнішньополітичних обставинах, у квітні 1525 р. Альбрехт уклав з польським королем Сигізмундом I Краківський трактат. Останній з юридичної точки зору означав створення Пруського князівства як ленно залежного від Польської Корони. Альбрехт ставав спадковим правителем Князівської Пруссії. Князівський титул міг також перейти до його трьох братів та їх спадкоємців. Князь і його наступники склали присягу польському королю. Відмова від цього, так само як і відсутність визначених Краківським трактатом спадкоємців, згідно з договором призводили до скасування ленного статусу Пруссії і її включення в склад Корони. Польський король ставав гарантом цілісності Князівства, визначав опіку його правителя в разі потреби (у 1575–1618 рр. кураторство над психічно хворим сином Альбрехта Альбрехтом Фрідріхом за рішенням сейму дозволялося його найближчим родичам), протектором релігії (Сигізмунд Август в 1569 р. під час складення присяги Альбрехтом Фрідріхом затвердив лютеранство як пануюче віровизнання в Князівстві). Разом з тим, Гогенцолерн зберігав майже необмежену владу в Князівстві, міг проводити самостійну зовнішню політику; у Пруссії домінувало хелмінське право [27, s. 1–60; 6, s. 15–31; 17, s. 21–26, 249–264; 15, s. 139–142].

У 1618 р. влада в Князівській Пруссії мала перейти до польського короля Сигізмунда III, оскільки жодних передбачених Краківським трактатом претендентів на трон не було. Між тим, король Речі Посполитої знаходився в доволі складній зовнішньополітичній ситуації – відносно успішно завершувалася московська кампанія, але стосунки з іншими регіональними державами – Шведським королівством і Османською імперією коливалися між «холодною» і реальною війною. Як наслідок, влада в Князівстві опинилася в руках Єжи Вільгельма Гогенцолерна, бранденбурзького електора, представника головної лінії Гогенцолернів, який вступив на престол, не переймаючись навіть отриманням згоди з боку Речі Посполитої. Ленний зв'язок він все-таки підтвердив, склавши присягу польському королю в 1621 р., коли Варшава досягла позитивного для себе балансу з Москвою і, меншою мірою, зі Стамбулом. Для польської сторони це було радикальним відступом від Краківського трактату 1525 р. [8, s. 91]. Князівство з того часу достатньо вдало використовувало протистояння між Річчю Посполитою і Шведським королівством. З початком Північної війни в 1655 р. прусський князь Фрідріх Вільгельм після окупації Князівства шведськими військами уклав союз з шведським королем Карлом Густавом; виступити на боці сюзерена – польського короля згідно з ленними обов'язками він в умовах опанування шведами значної частини Корони просто не міг. Крім цього, шведи визнали суверенітет Фрідріха Вільгельма не лише над Князівством, але й над сусідньою Вармією. В 1657 р. ситуація змінилася: Карл Густав залишив територію Речі Посполитої, що відкрило Фрідріху Вільгельму можливість переговорів з Варшавою. Зважаючи на те, Бранденбург, де він був електором, перебував у союзі з Швецією, то переговори для Речі Посполитої мали подвійний вимір. Зрештою, князь відмовився від союзу з шведами й підтримав Річ Посполиту, але за умови визнання власного повного суверенітету над Пруссією. За Велявсько-Бидгощськими трактатами цього року Варшава, перебуваючи в драматичних політичних обставинах, погодилася на цю умову, зберігши ефемерне право на приєднання Князівської Пруссії у разі вигасання правлячої там бранденбурзької гілки династії Гогенцолернів. Речі Посполитій гарантувалася військова співпраця та свобода морської торгівлі через пруські балтійські порти [14; 15, s. 145–151].

Таким чином, Річ Посполита втратила на півночі безпеку «подушку»; більше того отримала одного з ініціаторів ліквідації власної суверенності.

Хоча історія ленної залежності Лемборсько-Битовської землі була тісно пов'язана з Пруським князівством, але тип ленної залежності від Польського королівства відрізнявся. Ці два пруських округи в середині XV ст. польський король Казимир Ягеллончик передав у володіння поморських княжат. У 1526 р., тобто вже після укладення Краківського трактату, земля була переведена в статус лена Польського королівства. Очільниками землі залишалися поморські князі [12, s. 44–48, 66–122]. У 1637 р. у зв'язку зі смертю Болеслава XIV, володаря Лемборка і Битова, сейм ухвалив конституцію, яка передбачила їх інкорпорацію до Речі Посполитої [31, s. 307]. При цьому, ігнорувалася воля померлого князя щодо затвердження наступником свого племінника Ернеста Людовика де Крой з акцентуванням проблеми боргів польських королів перед

поморськими князями [12, s. 88–93]. Сейм відмовився виконати подібне прохання й достатньо швидко, в 1641 р., ухвалив конституцію про поширення коронного устрою на Лемборк і Битов [32, s. 20]. Під час другого етапу переговорів щодо статусу Пруського князівства в 1657 р., який мав місце в Бидгощі, ленний статус Лемборсько-Битовської землі був відновлений, але тепер під протекцією Фрідріха Вільгельма, прусського князя й бранденбурзького електора [11, s.11]. У XVIII ст. цьому юридичному факту на прусському дворі особливого значення не надавали, формально у 1713 і 1740 рр. відносячи Лемборк і Битов до ленна Речі Посполитої, але де-факто контролюючи цю землю. Лише внаслідок договору про розподіл Польсько-Литовської держави 1773 р. Лемборсько-Битовська земля була включена до Пруського королівства [33, s. 34–35]. Відтак, Лемборк і Битов являли собою перехідний між другою і першою групами тип ленної території. На першому етапі (до 1637 р.) вона мала власного володаря – поморського князя. Наступні двадцять років земля стала інтегральною частиною Речі Посполитої, щоб далі спочатку фактично, а згодом і юридично бути включеною до Пруссії.

Так само перехідний тип між першою і другою групами представляла частина Лівонії – Курляндія. У 1561 р. на зразок Краківського трактату 1525 р. Сигізмунд Август і лівонський магістр Готтард Кеттлер підписали два документи, які визначали функціонування Князівства Курляндії і Семігалії: *Pacta Subiectionis* і *Privilegium Sigismundi Augusti* [4, s. 238–248; 10, s. 30–41]. У березня 1562 р. в Ризі Готтард склав присягу польському королю й великому князю литовському. Сигізмунд Август згідно з першим документом проголошувався сувереном, а Готтард Кеттлер – васалом, і ставав світським князем. Так само, як у випадку з Пруським князівством, у разі вимирання чоловічої лінії Кеттлерів Князівство мало бути включеним до Польського королівства. Сигізмунд Август зобов'язувався обороняти Лівонію перед Москвою та іншими ворогами, повернути втрачені замки й міста. Також король обіцяв Кеттлерові отримати прихильність в імператора Священної Римської імперії. Крім цього, монарх гарантував свободу віровизнання, тобто лютеранства, збереження німецького права, свободи й привілеїв для місцевої шляхти, зокрема можливість апеляції до королівського суду. Військові обов'язки покладалися на васала й лівонську шляхту обмежено, як і у випадку Пруського князівства. У разі залучення до служби за кордонами Князівства сюзерен обіцяв забезпечувати шляхту винагородою [1, s. 24–27; 7, s. 76–78]. На початку серпня 1569 р. у зв'язку з укладенням унії між Кораною і Великим князівством Литовським на сеймі в Любліні була ухвалена конституція про інкорпорацію Курляндії і Семігалії. Цей документ поширив ленну залежність Князівства на Корону й новостворену Річ Посполиту [29, s. 244–245].

Під час протистояння Речі Посполитої з Шведським королівством, яке тривало практично все XVII ст., Курляндія й Семігалія на чолі з Кеттлерами намагалася балансувати між потужними противниками. Однак, Князівство свого ленного зв'язку з Варшавою не розривало, що можна вважати генерально прорічпосполитською позицією. У будь-якому разі саме акти встановлення ленної залежності виступали основою регіональної самоідентифікації лівонської еліти [7, s. 78]. Більше того, в 1617 р. комісія Речі Посполитої надала курляндській шляхті різновид нової конституції – *Formula Regiminis* (Формула правління), яка посилила їхню позицію в регіоні [20, s. 122–145]. Ленний зв'язок Курляндії і Речі Посполитої формально був скасований у 1795 р., хоча вже з 1710 р., коли Анна Іоанівна стала курляндською герцогинею, ця територія увійшла до сфери впливу Російської імперії [21, s. 273; 13, s. 109].

Еволюцію від ленної залежності до включення в склад Польського королівства пройшло Освенцімсько-Заторське князівство. Відтак, воно представляло другу групу ленних територій. Розташоване у межах моравської брами, що відкривала шлях з Чехії та Моравії до Малої Польщі, Князівство лежало значно ближче до Кракова, чим до Праги. Але до тих пір, доки Чехія залишалася сильною централізованою державою, Князівство перебувало в ленній залежності від Праги [19, s. 533–545]. Ситуація почала змінюватися в середині XV ст. У 1454 р. стани Князівства погодилися на перехід в ленну залежність Польського королівства. Через три роки король Казимир Ягеллончик викупив Князівство за 50 тис. широких гривен. Це було одним з етапів формування Корони Польського королівства, суттю якої став ніби поділ території Польщі на власне історичну частину та території, різними способами набуті монархами, що зберігали значні відмінності. Так, Освенцімсько-Заторське князівство довго в діловодстві користувалося чеською мовою (лише в 1638 р. сейм видав конституцію щодо переведення освенцімських і заторських судових книг на польську мову [9, s. 135]), чеським, моравським і навіть німецьким правом, мало каштеляна з розширеними повноваженнями, окремого військового і хорунжого, місцева шляхта зберігала право апеляції до сусідніх чеських князів тощо. Польські королі ретельно дотримувалися місцевих правових звичаїв, про що свідчить збереження для одного з найважливіших центрів регіону – Вадовіців, хелмінського права [22, s. 99–107].

Ленний статус Освенцімсько-Заторського князівства виявився короткотривалим. В останні десятиліття правління Сигізмунда Августа, який був завзятим уніоністом, бурхливо розвивався зустрічний процес, що мав на меті інкорпорацію Князівства до складу Польського королівства. У 1563 і 1564 рр., на сеймах у Пйотркові і Варшаві, земські послі ухвалили два привілеї, які стверджували факт прилучення Князівства до Королівства [29, s. 134–144]. Князівство ставало частиною Краківського воєводства, на його територію поширювалося коронне право, місцева шляхта отримувала польське громадянство, тобто ставала частиною так званого «політичного народу» держави. Окремі привілеї й регіональні поступки з боку Речі Посполитої

мали місце й надалі, але принципово на статус створеного на території Князівства Сілезького повіту це не впливало. Зрештою, під час першого поділу Речі Посполитої 1772 р. повіт відійшов до Австрійської імперії [18, s. 166–207].

Якщо попередні ленні князівства й території розташовувалися або на прикордонні Польського королівства і Великого князівства Литовського, то Мазовецьке князівство знаходилося якраз на пограниччі Корони, Литви й Тевтонського ордену. Це князівство виникло внаслідок поділу Польського королівства на дільниці за тестаментом Болеслава Кривоустого 1138 р. Протягом тривалого часу мазовецькі князі протистояли польським королям, але з середини XIV ст. князівство стало ленно залежним від Польського королівства. Наприкінці XV ст. після смерті мазовецьких князів Януша II і Болеслава V та переходу значної частини Мазовії під контроль Корони єдиним мазовецьким князем залишився Конрад III. Він намагався балансувати між різними правителями – московськими царями, німецькими імператорами, магістрами Ордену, і таким чином намагаючись підвищити ступінь власної суверенності [26, s. 25]. Подібну ціль доволі несподівано вдалося досягнути дружині вже покійного князя Анні для синів Януша і Станіслава, які не лише поширили свою владу на всю Мазовію, але й добилися трансформації ленного доживоття в дідичний лен [16, s. 65–70].

Між тим, незалежність Мазовії була формальною. Всі розпорядження польського короля мали для Князівства обов'язковий характер. Щодо закордонної торгівлі й військових повинностей фактичним володарем регіону був монарх. Чоловіча лінія мазовецьких князів вигасла до 1526 р. Спроба місцевої шляхти закріпити владу за жіночою лінією успіху не мали [26, s. 43].

Відношення до інкорпорації мазовецької шляхти не було однаковим, хоча ототожнення з князівською династією, яка виступала символом незалежності, дотримання гарантій прав й відчуття регіональної єдності цей стан об'єднували. У шляхетському соціумі склалася доволі нетрадиційна для інкорпорованих до Корони територій ситуація. Якщо верхівка шляхти виступала за прилучення до Корони, то нижчі й середні її верстви були прихильниками сепаратизму. Верхівка при цьому сподівалася, а після інкорпорації вперто боронила свої монополні права щодо судочинства й права [23, s. 89]. Оскільки територія була неоднорідною, в тому числі й у плані юридичних прав, то в Кракові цю ситуацію використали з вигодою для себе, розширивши для прикладу права й привілеї шляхти Сохачевської землі. Така політика пришвидшувала входження регіону до складу Корони.

При цьому, король Сигізмунд I виявив доволі значну політичну гнучкість. У 1526 р. він призначив для Мазовії віце-регента, що створювало видимість збереження окремішності регіону. Інкорпораційні привілеї ж для Мазовії були видані на варшавському сеймі 1529 р. Під тиском коронних сенаторів і послів мазовшани погодилися на входження до Корони за умови збереження місцевого судочинства й права, а також зрівняння їх прав з шляхтою Польською королівства. З іншого боку, були ліквідовані мазовецький сейм і окремі земські уряди [13, s. 51–58]. Як результат інкорпорації, розпочався процес зближення регіонального права з коронним, який завершився виданням статуту прав під назвою Звід Горинського [24, s. 30–42].

Третя група ленних володінь представлена Смоленщиною і Сіверщиною. Гібридний характер цих територій визначався двома чинниками. По-перше, офіційна позиція полягала в тому, що ці землі поверталися. Відтак, мали бути реставровані старі права, які не можна було окреслити як класичні ленні стосунки. З огляду на це, вже в 1613 р. сейм ухвалив конституцію про створення (фактично відновлення) Смоленського воєводства в складі Великого князівства Литовського [30, s. 140–142]. Невизначеним залишався статус Чернігівської Сіверщини, але слід мати на увазі, що до складу Речі Посполитої її територія повністю увійшла лише після Деулінського перемир'я 1618 р. Як видається, на час створення Смоленського воєводства жодних планів створення лєну на цих територіях не існувало. По-друге, у серпні 1610 р. син Сигізмунда III Владислав був обраний боярами на московський престол. Титул царя він фактично носив три роки, коли на трон у Москві був зведений Михайло Романов. Владислав вдався до спроби повернути собі корону в 1617 р., але невдало. Відповідно постало питання, яким чином забезпечити права сина короля на московський престол. Тоді виник план надати йому в ленне володіння Смоленське воєводства й Чернігово-Сіверщину. Однак з'явився цілий ряд перешкод – статус воєводства, домінація в регіоні колоністів – переселенців з Корони й Великого князівства Литовського, які зовсім не претендували на соціальну й територіальну окремішність, та ін. Тому було запропоновано на сеймі 1620 р. поєднання адміністративного й ленного права для цих територій. Владислав Ваза ставав адміністратором повернутих від Москви територій. Йому доручалося організувати обороздатність регіону, опираючись на відбудову замків й роздачу на ленному праві земель шляхтичам коронного, литовського, лівонського походження. Інакший статус мали лише нащадки шляхти, які поверталися в свої колишні володіння, та московські бояри, що присягнули монарху Речі Посполитої [30, s. 268–269]. Смоленщина й Сіверщина таким чином виступали своєрідним плацдармом планованого розширення юрисдикції Владислава Вазы. Його відмова від претензій на московський престол за Полянівським мирним договором у 1634 р. змінила й концепцію функціонування насамперед Чернігово-Сіверщини, яка була трансформована у воєводство, яке мало чим відрізнялося від сусіднього Київського. Відтак гібридний характер Смоленщини й Сіверщини своє первісне значення втратив. Натомість, на приватному рівні ленне право залишилося універсальним механізмом забезпечення контролю центру за соціальними процесами в цих субрегіонах й військово-оборонної організації.

Висновки і перспективи. Таким чином, ранньомодерна Річ Посполита (а перед 1569 р. обидва її майбутні суб'єкти – Польське королівство й Велике князівство Литовське) з точки зору устрою являла собою структурно складну державу. Вона не представляла з себе класичну федерацію. Зберігалися пережитки територіальної роздробленості, суб'єкти якої якийсь час мали ленний статус, згодом були включені до складу Польсько-Литовської держави, але зі збереженням значних діловодно-правових особливостей (Мазовія, Освенцімсько-Заторське князівство). Інша доля чекала квазідержавні утворення, які виникли на території Тевтонського й Лівонського орденів внаслідок секуляризації місцевої організації і ослаблення Священної Римської імперії німецької нації. Якщо Князівство Курляндії й Семігалії зберегло фактичну (доволі ліберальну) ленну залежність від Варшави до початку XVIII ст., то Пруське князівство не лише де-факто добилося ліквідації ленного статусу, але й, користуючись слабкістю Речі Посполитої встановило свій контроль над вже свого часу інкорпорованими до складу Польсько-Литовської держави округами Лемборка і Битова. Особливим підходом вирізнялася політика Варшави щодо повернутих від Москви на початку XVII ст. Смоленщини й Сіверщини. Поширюючи на ці території ленне право насамперед в сфері земельних відносин, сейм Речі Посполитої віддав їх в адміністрацію королеви Владиславу Вазі. Останній мав використати свій статус адміністратора цих земель як інструментарій утвердження свого царського титулу в Московській державі, щодо якої у Варшаві на початку XVII ст. виношували ідею персональної унії. Особливе місце ленне право займало у відносинах Польського королівства з Молдовою. Ленні відносини між цими двома суб'єктами міжнародного права носили ситуативний характер. Молдова мала можливість балансування між різними протекторами. Спочатку їх було три: Польське, Угорське королівства й Османська імперія; на початку XVI ст. вибула Угорщина. Згодом Польське королівство також не витримало конкуренції з Портою й остання його спроба кінця XVI – початку XVII ст. завершилася крахом надій на відновлення ленної залежності Молдовського князівства. Як тенденцію слід відзначити, що в XVIII ст. юридичне значення ленних територій (квазідержав) втратило своє значення. Ніхто не звертав увагу на договірну основу встановлення таких відносин (хоча формально вони не скасовувалися); натомість, реальна політика у міжнародних відносинах опиралася на потенціал, насамперед мілітарний, суб'єктів міжнародного права.

Список використаних джерел:

1. Balcerek M. Księstwo Kurlandii i Semigalii w wojnie Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1600–1629. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2012. 448 s.
2. Bobicescu C. A. Kilka uwag na temat zobowiązań finansowych Mołdawii wobec Rzeczypospolitej i Imperium Osmańskiego w latach 1595–1606 (1611) // Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych. 2022. T. LXXXIII (specjalny). S. 201–221.
3. Bobicescu C. A. Unia, inkorporacja czy lenno? Kilka uwag o stosunkach Mołdawii z Rzeczpospolitą podczas panowania Jeremiego Mohiły (1595–1606) // Rzeczpospolita w XVI–XVIII wieku. Państwo czy wspólnota? / Red. B. Dybaś, P. Janczewski, T. Kempa. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2007. S. 219–241.
4. Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae. Vilnae: Ex Typographia Regia et Reipublicae, 1758. T. V / Wyd. M. Dogiel. 512 s.
5. Czamańska I. Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku. Poznań: UAM, Wydawnictwo Naukowe, 1996. 369 s.
6. Dolezel S. Das preussisch-polnische Lehensverhältnis unter Herzog Albrecht von Preussen (1525–1568). Köln: Grote, 1967. 260 s.
7. Dybas B. Inflanty nowożytne – czynniki szlacheckiej migracji *versus* stabilizacji // Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym. 2015. T. 35 (4). S. 69–83.
8. Dygała J. Jeszcze o nazwach dwóch części Prus w XVIII wieku // Czasy nowożytne. 2011. T. 24. S. 91–104.
9. Ferenc M. Dzieje Oświęcimia i ziemi oświęcimskiej od 1564 do 1772 roku // Oświęcim miasto pogranicza. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2018. T. I. S. 133–177.
10. Jankiewicz A. Inflanty i Księstwo Kurlandii i Semigalii – Inflanckie „Prusy” trochę inaczej. Kilka uwag o zapomnianej unii wileńskiej 1561 roku // Miscellanea Historico-Archivistica. 2013. T. XX. S. 19–42.
11. Kamińska-Linderska A. Między Polską a Brandenburgią. Sprawa lenna lęborsko-bytowskiego w drugiej połowie XVII w. Wrocław: Ossolineum, 1966. 184 s.
12. Kostuś W. Władztwo Polski nad Lęborkiem i Bytowem. Studium historyczno-prawne. Wrocław: Ossolineum, 1954. 138 s.
13. Makiła D. Król Rzeczypospolitej jako zwierzchnik lenny // Studia Elbląskie. 2017. T. XVIII. C. 101–112.
14. Makiła D. Między Welawą a Królewcem 1657–1701: geneza królestwa w Prusach (Königtum in Preussen). Studium historyczno-prawne. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 1998. 238 s.
15. Makiła D. Zniesienie hołdu pruskiego uwolnienie Prus Książęcych z podleległości lennej wobec Rzeczypospolitej w latach 1657–1658 // Miscellanea Historico-Archivistica. 2016. T. XXIII. S. 139–151.
16. Małczyńska E. Książęce lenno mazowieckie 1351–1526. Lwów: Towarzystwo Naukowe, 1929. 160 s.
17. Małek J. Prusy Książęce a Prusy Królewskie w latach 1525–1548. Studium z dziejów polskiej polityki księcia Albrechta Hohenzollerna. Warszawa: PWN, 1976. 291 s.

18. Nowakowski A. Integracja księstwa oświęcimskiego z Królestwem Polskim (1454–1564) i późniejsze losy ziemi oświęcimskiej w kontekście Wadowic // *Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny*. 2018. Nr 21. S. 166–207.
19. Nowakowski A. Oświęcim i Zator lennem czeskim (1327–1462) // *Przegląd Historyczny*. 1985. T. LXXVI, zeszyt. 3. S. 533–545.
20. Oberländer E, Keller V. Kurland: vom polnisch-litauischen Lehnsherzogtum zur russischen Provinz. Paderborn: Schöningh, 2008. 332 s.
21. Oberländer E. Księstwo Kurlandii jako rzeczpospolita szlachecka 1561–1795 // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 1993. T. 45, z. 1–2. S. 269–281.
22. Ptak M. Kilka uwag o ustroju politycznym księstw oświęcimskiego i zatorskiego do 1563 roku // *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2000. T. 5. S. 99–107.
23. Russocki S. Państwowość książęcego Mazowsza. XIII–XVI wiek // *Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego* / Pod red. H. Łowmiańskiego. Wrocław: Ossolineum, 1973. S. 71–93.
24. Russocki S. Z dziejów prac przygotowawczych do ostatecznej redakcji zводу, prawa mazowieckiego z 1540 r. // *Czasopismo Prawno Historyczne*. 1967. T. IX, z. 1. S. 30–42.
25. Solak J. Polska i Mołdowa – meandry wspólnej historii // *Spotkania polsko-mołdawskie. Księga poświęcona pamięci Profesora Janusza Solaka* / pod red. Marcina Kosienkowskiego. Lublin: Episteme, 2013. S. 33–41.
26. Tafiłowski P. Koncepcje włączenia Mazowsza do Korony w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych // *Miscellanea Historico-Archivistica*. 2008 / 2009. T. XV / XVI. S. 25–52.
27. Vetulani A. Lenno pruskie. Od traktatu krakowskiego do śmierci księcia Albrechta 1525–1568. Studium historyczno-prawne. Kraków: Nakładem PAU, 1930. 318 s.
28. *Volumina constitutionum*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2000. T. I: 1493–1549. Vol. 1: 1527–1549 / Do druku przygot. W. Uruszczak, S. Grodzicki, I. Dwornicki. 498 s.
29. *Volumina constitutionum*. Warszawa, 2005. T. II: 1550–1609. Vol. 1: 1550–1585 / Do druku przygot. S. Grodzicki, I. Dwornicki, W. Uruszczak. 516 s.
30. *Volumina constitutionum*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2010. T. III: 1611–1640. Vol. 1: 1611–1626 / Do druku przygot. S. Grodzicki, M. Kwiecień, A. Karabowicz. 455 s.
31. *Volumina constitutionum*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2013. T. III: 1611–1640. Vol. 2: 1627–1640 / Do druku przygot. S. Grodzicki, M. Kwiecień, A. Karabowicz. 407 s.
32. *Volumina constitutionum*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2015. T. IV: 1641–1668. Vol. 1: 1641–1658 / Do druku przygot. S. Grodzicki, M. Kwiecień, K. Fokt. 497 s.
33. *Volumina legum Regni Poloniae et Magni ducatus Lithuaniae ad anno 1347 ad annum 1780* / Ed. J. Ohryzko. Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860. T. VIII. 590+XXXIV s.